

Kínos viviszekció

VISSZHANG - LX. évfolyam, 47. szám, 2016. november 25.

Az *Élet és Irodalom* 2016. november 11-én megjelent számában Az Eszmélet és a filozófiai analízis címmel napvilágot látott feuilleton szerzője, Tózsér János így jelölte meg írása célját: „*azt próbálom megmutatni: elhibázott értelmezői stratégia az Eszméletet filozófiai versként olvasni, és abban explicit filozófiai tartalmakat keresni. Ha így teszünk, azt találjuk: közhelyes és/vagy inkonzisztens, amit József Attila ír.*” A bizonyításnak Platón e kései utódja meglehetősen különös útját választotta. Hősies önfeláldozással ő maga olvasta filozófiai versként a ciklust, és keresett benne explicit filozófiai tartalmakat. Sikerült is saját értelmezéseiben, önmagát operáló orvosként, számos betegséggőcra: közhelyre és inkonzisztenciára rámutatnia, rögtön József Attilára kenve ezeket a trivialisításokat. Szinte megsajnáltam e fájdalmas és kínos viviszekció láttán. Szívesen küldök neki egy válogatást az igencsak bőséges szakirodalomból, amelyben Szabolcsi Miklós *A verselemzés kérdései*, Szuromi Lajos *Eszmélet*, Tverdota György *Tizenkét vers* címmel önálló kötetet szentelt a ciklus elemzésének, s amely ezen kívül könyvtárnyi, egymással olykor élesen vitatkozó tanulmányt tartalmaz. Ne csak Németh G. Bélára hivatkozzék, aki nem jelentetett meg önálló írást az *Eszméletről*. Élesítené a nyelvét inkább mirajtunk.

Mi bizonyára jobban megérdemelnénk a szidást, mint szegény József Attila, aki – attól tartok – kárvallottja lehet ennek az őt kipécéző közhely- és inkonzisztencia-kereső buzgalomnak, még akkor is, ha a szerző a cikk végén biztosít afelől, hogy „*nem azt állítom, hogy rossz a vers*”. (Igazán, milyen rendes!) Nyugodtabb lennék, ha Tózsér kijelentené, hogy nemcsak az *Eszmélet* ilyen közhelyes és inkonzisztens, hanem Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban*, Vajda Nádas *tavon* vagy Babits *Hadjárat a semmibe* című verse, illetve *Egy filozófus halálára* írt költeménye vagy Weöres *A teljesség felé* című könyve (és még van néhány jó ötletem) sem áll meg a filozófus szigorú tekintete előtt. Az azonban, hogy eleve védhetetlen öngólokkal bombázza a kaput, amelynek védelmére vállalkozott, csak hogy elkápráztathassa a nagyérdeműt, nem igazán szórakoztató számunkra.

Sietek kijelenteni, hogy eszem ágában sincs elvileg kétségbe vonni a filozófusok vagy bármely más területen működő tudósok kompetenciáját akár József Attila, akár más író vagy költő munkáinak értelmezésében. Elég *A kémikus, a pszichiáter, a jogász... és az irodalomtörténet* című konferenciára és az annak előadásait tartalmazó kötetre utalnom, amelyben – mint a címe is mutatja – kifejezetten kezdeményeztük József Attila költészetének tudományközi megközelítéseit. Tózsér írása azonban biztosan nem tartozik a sikeres próbálkozások közé. Legföljebb kiindulópontként szolgálhat néhány olyan fontos kérdésen való töprengéshez, amelyeket akaratlanul is fölvetett provokációjával, de amelyekre megfelelő választ adni nem volt képes.

Az egyik ilyen problémát a korszakok egységének nevezhetném. Arra a különös jelenségre gondolok, hogy a tudományok vagy a filozófia korszakos felismerései, bármilyen fordulatot idéztek is elő a gondolkodásban, bármennyire nehezen megközelíthetők is a bohém, léha művésznépség számára, különös módon gyökeret eresztettek a kortársi tudatban, és a művészetek szemléletét, alkotásmódját előbb-utóbb a maguk arcára formálták, legyen szó Descartes-ról, Kantról, Nietzsche-ről, Darwinról, Bergsonról, Einsteinról. Ha a Tózsér által javasolt keszonrendszer működött volna, a korszakok ilyen tudati egysége nem képződhetett volna meg soha.

Márpedig ha ilyen egység létezik, akkor anélkül, hogy Husserl vagy Heidegger gondolkodói eredetiségét és gondolkodásmódjuk nehezen megközelíthető, nyaktörő és szédítő magasságait kétségbe akarnánk vonni, valahogy mégiscsak szemügyre szabad venni ilyen kontextusban is a korszak művészi teljesítményeit.

Melyiket milyen irányból, az már részletkérdés. Ennek többféle módja lehetséges, akár olyan is, amelyről saját értelmezéseivel Tózsér karikatúrát rajzolt, tehát hogy egy versben valamely gondolkodótól eredő közvetlen gondolati indítást vélünk felfedezni. Így mutattam ki József Attila *Kövek* című versében Nietzsche *Zarathustrájának* jelenlétét, de az *Eszmélet* cikluscímét is Bergson „conscience”, „prise de conscience” fogalmából vezettem le.

Az ilyen direkt megfeleltetés azonban valóban kockázatokkal jár, és az irodalomtudomány gyakran ennél közvettebb utakat választ. Ilyen az, amikor az elemző az eszmetörténeti megközelítéssel él, azaz egy alkotónál kideríti, mely kortárs vagy korábbi gondolkodótól ihletődött. Közismert például, hogy József Attila egy időben erősen kapcsolódott Marx munkásságához vagy a pszichoanalízishez, attól függetlenül is, hogy költeményeiben keressük-e ennek nyomait, vagy sem.

A költőt például fejlődése egy adott pontján erősen befolyása alá vonta Benedetto Croce gondolatrendszere. Croce szerint a művészet szemléleti jellegű tevékenység, és – ahogy Tózsér is gondolja – az elvont gondolkodás, az absztrakt fogalmak világa idegen az alkotók anyagától. A húszas évek végén és a harmincas évek elején ezt a gondolatot József Attila is a magáévá tette. Ő is érvényesítette értekezéseiben a crocei „összepsztítási formulát”, amely szerint a fogalom olyan, mint egy kész bronzszobor. Hogy abból szemlélet, azaz autentikus művészi anyag válhasson, be kell dobni a lélek forró kemencéjébe, amelyben a szobor felismerhetetlenül felolvad, és csak így válhat új mű alkotóelemévé. Valami döntő átalakulás teljes bizonyossággal történik a filozófémákkal, amikor azok helyet kapnak a műben. A művek elemzőinek ezt a transzformációt kétségkívül nyomon kell követniük, ha nem akarnak vulgáris leegyszerűsítés hibájába esni.

A Tózsér javasolta megoldás azonban ugyanilyen teljes bizonyossággal kudarchoz vezetne: „*a benne szereplő filozófiai gondolatfoszlányok* retorikai-poétikai eszközök” – írja az *Eszméletről*. Persze, az irodalmi műben minden elem retorikai-poétikai természetű – is. Csakhogy ha az igazságra törekvést fenntartjuk a (filozófiai) gondolatoknak, s a művészetektől elvitatjuk, hogy a maguk eszközeivel a költők és írók is számot tartanak arra, hogy az igazságról beszéljenek (vö.: „az igazat mondd, ne csak a valót”), s az irodalmat bezárjuk a fikció világába, akkor kasztráljuk a művészi teremtőerőt, és a befogadónak csak valóságpótlékot, jobb esetben pornográf élvezeteket kínálunk fel, amelyeket nem kell túl komolyan venni, amelyek nyomán biztosan nem születik gyermek.

Egy munkacsoport, amelynek tagja vagyok, most készíti József Attila 1930 és 1937 között írt prózai értekezéseinek kritikai kiadását. Azaz voltaképpen arra teszünk kísérletet, hogy rekonstruáljuk a költő gondolkodástörténetét, amennyire a rendelkezésre álló szövegek betekintést engednek ebbe az alakulástörténetbe. József Attila úgy gondolkodott magáról, hogy az állandó ihlet állapotában leledzik. Tehát folyton a valóságos tapasztalatok, gondolati olvasmányok nyelvi-poétikai nyersanyaggá változtatásával foglalkozott. De azt is gondolta magáról, hogy ezenközben folyton gondolkodik is. A gondolkodás nem kis részben a közösség vagy más egyének gondolatainak a gondolásában való részvételt és a tőlük eltérő vagy éppen velük szembenálló gondolatok megtermelését is jelenti, ahogy (bocsánat, már megint egy gondolkodó) Mannheim Károly mondta. Vajon hogyan rekonstruálhatnánk ezt a költői gondolkodástörténetet és ihlettörténetet, ha elvonatkoztatnánk az őt körülvevő eszmetörténeti kontextustól? És ha már ezt nem tesszük, akkor mi végre rekonstruálnánk a költő gondolkodástörténetét, ha hermetikusan elzárkóznánk attól, ami e gondolatokból a versek anyagává desztillálódott?

Ezekre a kérdésekre Tózsér Jánosnál, attól tartok, hiába is keresném a választ.